

Is geloof in God rationeel aanvaardbaar?

Emanuel Rutten

Goed, allereerst wil ik de organisatie Felix en Sofie hartelijk danken voor de uitnodiging om in te gaan op de vraag of geloof in God rationeel aanvaardbaar is. Ik begin mijn voordracht met een citaat van de zeventiende eeuwse denker Blaise Pascal. Reflecterend op de menselijke conditie schrijft hij ondermeer het volgende:

“Want wat is de mens uiteindelijk in de natuur? Een niets, vergeleken bij het oneindige, een alles, vergeleken bij het niets, een midden tussen niets en alles. Oneindig ver ervan verwijderd de uitersten te begrijpen, zijn begin en einde van de dingen voor hem onverbiddelijk verborgen in een ondoordringbaar geheim, en hij is evenmin in staat het niets te zien waaraan hij ontruk is als het oneindige waarin hij opgeslokt is” (‘Oeuvres complètes’, ed. Pléiade, Parijs 1954, blz. 1106-1107).

“Wij zijn geworpen”, zou Heidegger zeggen. Wij zijn altijd al geïnvolveerd in een zich voltrekken van werkelijkheid. Nooit kunnen wij hierbuiten gaan staan. Maar hoe vinden wij dan houvast? Hoe vinden wij vaste grond onder onze voeten? Dit doen wij door ons te oriënteren. Wij oriënteren ons door betekenissen toe te kennen aan de ons omringende wereld. Ons bestaan is dus voor alles *interpretatie*: interpretatie van onze omgang met de werkelijkheid. Al ons denken, ervaren en handelen is daarom altijd al een interpreterend denken, ervaren en handelen. Maar wat maakt nu een duurzame en evenwichtige

oriëntatie op de wereld mogelijk? Wat zorgt ervoor dat voor ons niet alle dingen voortdurend verward zijn en door elkaar heen lopen? Het antwoord hierop is dat ieder mens ten diepste uitgaat van een bepaald eenheidsstichtend *wereldbeeld*. Dit wereldbeeld vormt het existentiële hart van al ons interpreterend denken, voelen en doen. Het is het zingevend centrum van ons menselijk bestaan dat richting geeft aan heel ons leven. Een wereldbeschouwing is dus een wijze van de wereld verstaan, een manier van *in-de-wereld-zijn*. Een wereldbeeld omvat dan ook zowel cognitieve als praktische elementen, zowel fundamentele overtuigingen als algemene leefregels. Iedere wereldbeschouwing is als manier van leven een intrinsieke eenheid van epistemische rationaliteit en praktische rationaliteit, van waarheidsaanspraken en praktische leidraden.

Nu bouwen wij van jongs af aan ons wereldbeeld welhaast ongemerkt op door omgang met de werkelijkheid. Er komt echter een moment dat we beseffen dat wij ons op heel verschillende manieren kunnen verhouden tot het gegeven. Verschillende alternatieve wereldbeschouwingen dienen zich aan. Zo kan men uitgaan van een wereldbeeld volgens welke alles uiteindelijk teruggaat op onbewuste stof. De wereld wordt hier begrepen als zijnde opgekomen uit puur levenloze en volstrekt willekeurige materie. Men gelooft dat er niets buiten de zichtbare materiële werkelijkheid is. Maar men kan de wereld ook verstaan als voortgekomen uit bewuste geest. De wereld wordt dan geduid als bezielde en als de schepping van iets goddelijks. Deze twee wereldbeschouwingen verhouden zich tot elkaar als twee totaal verschillende perspectieven op het voorhandende. Elk van deze oriëntatiewijzen wordt gekenmerkt door “een specifieke mentale gerichtheid en ervaren, oftewel door datgene waarvoor iemand gevoelig is, of juist niet, door datgene waarvoor

iemand open staat, of juist niet, door datgene aan werkelijkheid dat tot iemand komt, of juist niet” (Benedict Broere). Hoe dan ook, ieder mens kiest uiteindelijk een bepaalde wereldbeschouwing om zijn of haar verdere leven vorm te geven, een, om met Charles Taylor te spreken, *best account*. En dit kiezen is gelet op het voorgaande zelfs onvermijdelijk. We *moeten* kiezen. We kunnen niet anders. Zonder wereldbeeld zouden we geen zingevende betekenisvolle samenhang in ons leven kunnen aanbrengen. We zouden niet tot werkelijke identiteitsvorming kunnen komen.

Dit impliceert echter niet dat ieder wereldbeeld even adequaat of inadequaat is als ieder ander. Een wereldbeschouwing kan namelijk in meerdere of mindere mate *legitiem* zijn. We kunnen daarom vragen naar de rechtvaardiging van een bepaalde levensbeschouwing. Nu is het beoordelen van de *redelijkheid* van een wereldbeeld, zoals het theïsme of het atheïsme, een *filosofische* en geen wetenschappelijke activiteit. Wereldbeschouwingen zijn immers geen wetenschappelijke theorieën, maar praktisch-cognitieve totaalkaders. Een wereldbeeld betreft namelijk, zoals gezegd, tegelijkertijd een *vita contemplativa* én een *vita activa*, een *theoria* én een *praxis*. Het zijn existentiële gehelen waarbij de gehele menselijke conditie in het geding is. In een wereldbeeld is het totale mens-zijn betrokken en worden al onze vermogens aangesproken, zoals ons handelen, onze rede, onze diepste ervaringen, ons gemoed én onze intuïties. Voor het beoordelen van een wereldbeeld zijn de onderzoeksmethoden van de empirische vakwetenschappen dan ook niet geschikt, maar moeten we uitgaan van een wijsgerig *inclusief* begrip van rationaliteit, waarbij naast zintuiglijke waarneming en de resultaten van empirisch wetenschappelijk onderzoek ook andere gronden in het spel worden gebracht, zoals legitieme basisovertuigingen, intuïties,

existentiële ervaringen, fenomenologische en hermeneutische reflecties, gedachte-experimenten, a priori redematies, opgedane levenswijsheid en praktische overwegingen.

Maar wat zijn de relevante wijsgerige beoordelingscriteria om de vraag te beantwoorden of het theïsme rationeel gerechtvaardigd is? Welnu, een wijsgerig adequaat wereldbeeld dient in elk geval praktisch hanteerbaar te zijn, innerlijk consistent te zijn, een vergaande mate van coherentie te vertonen, in hoge mate integratief te zijn, niet te conflicteren met de resultaten van de positieve vakwetenschappen, en te beschikken over een brede holistische *explanatory scope* waarbij de oorsprong van de kosmos, het leven, bewustzijn en morele waarden, en tevens een groot aantal andere onderling kwalitatief verschillende fenomenen, op een eenduidige en samenhangende manier geduid en begrepen kunnen worden. Maar dit is in zichzelf nog niet genoeg. Wij moeten ook onderzoeken in hoeverre er goede *wijsgerig-rationele argumenten* bestaan voor de waarheidsaanspraken van de desbetreffende wereldbeschouwing, en tot slot dienen we ons eveneens af te vragen in hoeverre het wereldbeeld bestand is tegen mogelijke *defeaters*. Welnu, als het theïsme aan deze criteria voldoet dan kan geconcludeerd worden dat zij wijsgerig adequaat is en dus redelijkerwijs geaccepteerd kan worden. Zelf denk ik dat dit inderdaad het geval is. Het theïsme is als wereldbeeld niet alleen consistent, coherent, sterk integratief en compatibel met de positieve vakwetenschappen, maar zij geeft tevens een samenhangend antwoord op de grote oorsprongsvragen van de mensheid. Bovendien is het theïsme in staat een groot aantal andere onderling kwalitatief sterk verschillende fenomenen op een geïntegreerde wijze te verklaren, zoals het feit dat er überhaupt iets is en niet veeleer niets, het bestaan van contingente objecten en stabiele logische en fysische wetten, het

feit dat ons universum een absoluut begin heeft gehad oftewel een eindige tijdsduur geleden is ontstaan, de saillante *fine-tuning* van de kosmos, de opmerkelijke effectiviteit van de wiskunde als beschrijvingstaal van de natuur, de persistentie van objecten, de objectiviteit van het verleden, het bestaan van bewustzijn, het bestaan van vrije wil, het vertrouwen in de betrouwbaarheid van ons redevermogen en onze zintuigen, de ervaring van de objectiviteit van morele waarden en van mathematische waarheden, ervaringen van schoonheid en van het sublieme, en allerlei vormen van mystieke en religieuze ervaringen. In dit verband is het wellicht goed om de volgende bekende uitspraak van C.S. Lewis nog eens in herinnering te brengen: “I believe in Christianity as I believe that the sun has risen, not only because I see it, but because by it I see everything else” (uit: ‘Is Theology Poetry?’). Bovendien spelen veel van de hiervoor genoemde verschijnselen een cruciale rol als premisse in uitstekende *hedendaagse* wijsgerig-rationele argumenten voor het bestaan van God, dit alle vermeende defeaters van vooral de klassieke argumenten ten spijt. In de in 2009 verschenen ‘Blackwell Companion to Natural Theology’ worden veel van deze contemporaine argumenten uitvoerig besproken.

Laat ik ter illustratie twee wijsgerig-rationele argumenten voor theïsme nader uitwerken. De laatste decennia, maar vooral sinds de publicatie van het theorema van Arvin Borde, Alan Guth en Alexander Vilenkin in 2003, is duidelijk geworden dat niet alleen de standaard Big Bang theorie, maar ook alle hedendaagse courante alternatieven voor deze theorie, zoals ondermeer inflatoire modellen, background fluctuation modellen of string-theoretische modellen, een absoluut begin van de kosmos impliceren. De moderne

kosmologie levert dan ook een krachtige corroboratie van de these dat de kosmos een absoluut begin heeft gehad. In 2006 stelde de kosmoloog Alexander Vilenkin zelfs:

‘It is said that an argument is what convinces reasonable men and a proof is what it takes to convince even an unreasonable man. With the proof now in place, cosmologists can no longer hide behind the possibility of a past-eternal universe. There is no escape, they have to face the problem of a cosmic beginning’ (*Many Worlds in One* [New York: Hill and Wang, 2006], p.176).

En tijdens een bijeenkomst voor kosmologen in Cambridge begin dit jaar, nota bene op de 70ste verjaardag van Stephen Hawking, liet Vilenkin opnieuw overtuigend zien dat de kosmos niet beginloos kan zijn, maar een eindige tijdsduur geleden moet zijn ontstaan. “All the evidence we have says that the universe had a beginning”, aldus Vilenkin. Lisa Grossman van de *New Scientist* noemde dit “the worst birthday present ever” voor Stephen Hawking die namelijk nog vlak voor de conferentie het volgende verklaarde: “A point of creation would be a place where science broke down. One would have to appeal to religion and the hand of God”. Welnu, Hawking heeft gelijk. Als de kosmos inderdaad is begonnen te bestaan, dan moet zij een oorzaak hebben voor haar ontstaan. Het is immers redelijk om ervan uit te gaan dat alles wat is begonnen te bestaan, waaronder dus de kosmos zelf, een oorzaak moet hebben voor zijn of haar ontstaan. De ontstaansoorzaak van de kosmos is echter de ontstaansoorzaak van alle ruimte, tijd en materie. Maar dan dient deze oorzaak zelf buiten ruimte, tijd en materie te bestaan. De oorzaak van de kosmos is dus buitenruimtelijk, buitentijdelijk en immaterieel. Nu zijn er redelijkerwijs twee kandidaten voor een immateriële, boventijdelijke en bovenruimtelijke oorsprong van de kosmos, namelijk enerzijds een abstracte entiteit, zoals proposities of wiskundige

objecten en anderzijds een immaterieel bewustzijn. Nu zijn abstracte entiteiten causaal inert, zij kunnen niets veroorzaken. Maar dan volgt dat de oorzaak van de wereld een intentionele act betreft van een immaterieel bewustzijn. De oorsprong van de kosmos is dus niet gelegen in een iets, maar in een iemand, in een persoon in plaats van in een ding.

Het tweede argument dat ik wil noemen vertrekt vanuit het bekende kosmologische verschijnsel van de *fine-tuning* van het universum. De afgelopen decennia is duidelijk geworden dat er geen kosmos geschikt voor leven was ontstaan indien de elementaire natuurconstanten en de begincondities van het universum, zoals de gravitatieconstante, de zwakke- en sterke kernkracht, of de initiële hoeveelheid entropie, iets andere waarden gehad zouden hebben. In dat geval zou het universum namelijk vroegtijdig ineengestort zijn, of geen materie bevat hebben, of haar materie zou zo extreem instabiel zijn geweest dat natuurlijke evolutie onmogelijk op gang had kunnen komen. Dit is opmerkelijk, als ook maar één van deze constanten of begincondities iets een andere waarde had gehad, dan was er helemaal geen leven ontstaan. Er kunnen vier verklaringen voor dit verschijnsel gegeven worden, namelijk bruut toeval, fysische noodzakelijkheid, het bestaan van een naturalistisch multiversum of een transcendente bewuste intentionele wilsact. Welnu, bruut toeval kan redelijkerwijs uitgesloten worden omdat de kans dat de natuurconstanten en begincondities geheel toevallig precies die waarden hebben die nodig zijn voor het ontstaan van leven verwaarloosbaar klein is. Stel je bijvoorbeeld eens voor dat in een stadion gevuld met honderdduizenden mensen iedereen gevraagd wordt een getal tussen nul en een miljoen op een briefje te schrijven, en dat, zodra wordt gevraagd om de briefjes te tonen, blijkt dat iedereen in het stadion het getal 120.455 heeft

gekozen. Of stel je een vuurpeloton voor van duizenden schutters die allemaal tegelijkertijd op een veroordeelde schieten en dat blijkt, nadat de rook is opgetrokken, dat geen enkele kogel de veroordeelde geraakt heeft. In deze denkbeeldige situaties is de kans dat de zeer opmerkelijke gebeurtenis in kwestie geheel toevallig plaatsvindt zó onvoorstelbaar klein dat het niet redelijk is om te concluderen dat hier sprake is van bruto toeval. Welnu, de kans dat de natuurconstanten en begincondities van het universum geheel toevallig precies die waarden hebben die het ontstaan van leven mogelijk maken is, gegeven al onze hedendaagse kosmologische inzichten, in feite nog onvoorstelbaar veel kleiner dan de al verwaarloosbaar kleine kansen in de twee genoemde voorbeelden. Wie dit goed tot zich laat doordringen zal een beroep op bruto toeval om de fine-tuning van het universum te verklaren dan ook niet redelijk vinden. Fysische noodzakelijkheid valt als verklaring ook af omdat de natuurconstanten en begincondities volgens onze huidige kosmologische inzichten ook volstrekt andere waarden gehad zouden kunnen hebben. En het poneren van een zogenaamd naturalistisch multiversum om de extreme onwaarschijnlijkheid van de opmerkelijke fine-tuning weg te verklaren is evenmin succesvol. Zo bestaat er geen enkele empirische ondersteuning voor deze ad hoc hypothese. Bovendien maakt *Ockham's razor* een beroep op een multiversum in feite illegitiem. En ook heeft de theoretische fysicus Roger Penrose in zijn boek *The Road to Reality* uit 2005 laten zien dat de hypothese van het bestaan van een naturalistisch multiversum eveneens extreem onwaarschijnlijk is. Indien er namelijk daadwerkelijk sprake zou zijn van een naturalistisch multiversum, dan zouden wij met een zekerheid grenzende waarschijnlijkheid een volstrekt ander universum, namelijk veel kleiner, en veel minder regelmatig, moeten waarnemen dan wij feitelijk waarnemen. Een beroep op

een naturalistisch multiversum is dus eveneens inadequaar. De enige mogelijke verklaring die overblijft voor de geconstateerde fine-tuning is daarom een beroep op intentionaliteit. Er moet sprake geweest zijn van een bewuste intentionele act van een transcendent immaterieel bewustzijn. De ultieme grond van de wereld is dus geen object, maar een subject, het is geen iets, maar een iemand.

We zien dus dat de overtuiging dat de wereld ten slotte is gegrond in een persoonlijke eerste oorzaak allesbehalve irrationeel is. Wie, zoals ook een deel van de atheïsten doet, erkent dat het niet onredelijk is om te veronderstellen dat de hele wereld uiteindelijk teruggaat op een bepaalde grond of oorsprong, kan dus nauwelijks meer volhouden dat het onzinnig is om te denken dat deze eerste oorzaak geen levenloos ding is, maar een bewust subject. De ultieme grond van de wereld kan redelijkerwijs als een transcendent persoon begrepen worden. Maar dat is wat wij allen God noemen, zou Aquino zeggen.

Al met al kunnen wij dan ook met recht zeggen dat het theïsme wijsgerig gezien een redelijk wereldbeeld is. Het betreft niet alleen een diep gewortelde, eeuwenoude en wereldwijde geleefde praktijk van wereldduiding, maar tevens een wijsgerig adequate manier van het bejegenen van de werkelijkheid, een rationele wijze van in-de-wereld-zijn. Natuurlijk zullen de meeste gelovigen deze wijsgerige waardering niet direct van belang achten. Zij ervaren Gods aanwezigheid immers rechtstreeks. Zij voelen de aanraking van God in hun hart. Voor hen is God geen filosofisch gefundeerde these, maar een diep beleefde en waarachtige ervaring die hun hele leven grond, zin en richting geeft en zo voor hen een grote cognitieve en praktische betekenis heeft. Maar dit laat onverlet

dat het intellectueel van belang is om vast te stellen dat theïsme een wijsgerig rationeel gerechtvaardigde wereldbeschouwing is. De theïst staat dus eveneens vanuit het standpunt van de filosofie gezien op een solide grond. Ik wil mijn voordracht dan ook afsluiten met een citaat van de filosoof, theoloog en wis- en natuurkundige waarmee ik mijn voordracht begon, namelijk Blaise Pascal. In zijn *Pensées* schrijft hij:

"Men moet kunnen twijfelen waar dat nodig is, zeker zijn waar dat nodig is, en zich overgeven waar dat nodig is. Wie zo niet te werk gaat begrijpt niet wat de kracht van het verstand is. Er zijn er die tegen deze drie beginselen zondigen, hetzij doordat ze, omdat ze van bewijzen geen verstand hebben, beweren dat alles te bewijzen is, hetzij doordat ze aan alles twijfelen, omdat ze niet weten wanneer je je moet overgeven, hetzij doordat ze zich in alles overgeven, omdat ze niet weten wanneer je een oordeel moet hebben. Scepticus, wiskundige, christen: twijfel, stelligheid, overgave" (Blaise Pascal, *Gedachten*, Amsterdam, Boom, 1997, art. 170).

Ik dank u voor uw aandacht.